

עליות "הנרחים היחידים"

לכירורז קשוי העליה במשך ארבעים דורות, ר"א ש' – ה"א ת"ר
הרב יוסף ברמסון

ההתעכבות מעליה מתוך אונס

לסקירה שלפנינו שתי מגמות שהן אחת. ראשית כל, לנסות ולברר כיצד קרה שמאז היציאה לגלות במהלך תקופת האמוראים לא ראינו עליה גדולה לארץ, שנשארה בשממותה עד העת החדשה, כאלף וחמש מאות שנה. המגמה השניה היא לבדוק על אילו קשיים הצטרכו להתגבר אותם "נידחים יחידים"¹ שבכל זאת העזו לעלות, ומה היו הפתרונות לאותם מכשולים. על השאלה איך קרה שבמשך דורות רבים חיו רבבות בית ישראל בתפוצות בלי להתאמץ לעלות לא"י ולחזור ולהאחז בה, השיב מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל במשל הבא:² "דבר זה דומה למה שקרה כמה פעמים ברוסיה כשהגיעו לפני חג הסוכות ולא הגיעו ארבעה מינים. מה לעשות? אין מה לעשות, "לא מצא אתרוג, לא יביא פריש, ולא רימון ולא דבר אחר".³ היינו במצב של אונס, ולכן לא יכלנו לקיים את המצווה דורות רבים.

בסקירה זאת נבדוק את הנתונים שיצרו את האונס הזה, שהוליך לא רק למצב של "גלינו מארצנו" אלא אף להתרחקות, "נתרחקנו מעל אדמתנו" במובנים רבים. תחושת המרחק, גם מבחינה נפשית, פסיכולוגית וגם מבחינת הנתונים בשטח יצרו את שהייתנו הקבועה, המעוגנת כמעט, בתפוצות. אף נציין פתרונות שונים לבעיות, שלפחות הקלו על המצוקה של העולים. אך למרות הקשיים האדירים, הבטחוניים והכלכליים על כל בחינותיהם, ואף הרתיעה מפני חששות רוחניים, תורניים, לא פסק זרם העולים שלא מצאו מנוח על אדמת נכר ושבו למקור החיים, לארץ חמדה.

1. לשון הראי"ה קוק זצ"ל, הקדמתו לשבת הארץ, ע' יב.
2. מובא בשיחות הרצ"י בעריכת הרב שלמה אבינר, החוברת: "מצות ישוב א"י", ע' 8.
3. סוכה לא, ע"א.

מאיזמיר, ר' חיים עטר ממרוקו, הרמח"ל מאיטליה-הולנד, ובסוף ר' שלמה מזרחי שרעבי, הרש"ש, שעלה מתימן.
 לבסוף תכלול הסקירה הערות מימי עליותיהם של ר' אברהם גרשון מקיטוב גיסו של הבעש"ט, ואף מנסיון עליתו של הבעש"ט שהגיע עד איסטנבול.
 מעליותיהם של תלמידי הבעש"ט ובמקביל להם תלמיד הגר"א ר' עזריאל, ואח"כ עליותיהם של חברות הפרושים, נלמד על כמה מהבעיות שהכבידו על עולים אלו שפתחו שערים והכינו את היסודות לעליות החדשות, בתקופת אתחלתא דגאולה.

תחושת הניתוק בעיכוב נפשי

יש להתפעל מהחזיון המופלא של עליותיהם של ה"נידחים יחידים"⁷ במשך הדורות. עם זאת עלינו להודות שהיו אלה המועטים, חשובים מבחינת מעמדם התורני והציבורי, אך מעטים מבחינה כמותית. "לא אפשר דרא", כי בנוסף להעדר האפשרות הסבירה להתקיים פיזית בארץ לא חשו בצורך לעלות וזאת מתוך תחושת ניתוק בין היהדות בגולה לבין ארץ האבות.

נשאל: מה היתה תחושתו של היהודי הפשוט, התמים, כשקרא בתורה את סיפורי האבות, ואת צווי התורה על שמירת התורה ומצוותיה בארץ דווקא? האם לא התעורר לאהבת א"י כשלמד בפרק האחרון בכתובות, "הכל מעלים לא"י",⁷ וכדומה? האם לא נרקמה מערכת מחייבת של הגשמה אישית, למימוש הדרישה לתיות בארץ, לעלות, ויהי מה?

נשיב כאן בדברי סופר יר"ש מימי העליה השניה הקובע כי לא היה בין סיפורי יוסף ומגילת רות ובין המציאות בא"י כל קשר, "כצלילים ערבים נוגים מימים אשר נגזו – חלפו, ודבר אין להם עם חיינו אנו, עם עסקינו אנו".⁸
 תחושת הניתוק בין המציאות של ימי המקרא וימי הזוהר בימי הבית השני לבין התפוצות, מנעה תרגום הרגשות של חיבת א"י לשפה מעשית של עליה, של סגירת הלימוד והשקידה על דף גמרא למען העליה ארצה, וזאת "מתוך כל מציאותנו הגלותית הנפשית והמעשית"⁹

"מיום שחרב בית המקדש, אין לו להקב"ה אלא ד' אמות של הלכה בלבד"¹⁰, היה הביטוי התמציתי בו ביטאו חכמים את התמורה בערכים המקודשים לאומה. כך קרה שאצל רבים, הרוב, חדלה האופציה של עליה ארצה להתקיים כאפשרות ריאלי, מחייבת.

7. כתובות קי, ע"ב.

8. ר' בנימין, משפחות סופרים, ע' 3.

9. לנתיבות ישראל, א, ע' 117.

10. ברכות ת, ע"א.

הגויים שהוקמו בגזרתה – של הגלות – בארצנו¹⁵.

אין ספק שהמצב המדיני בארץ השתקף יפה בסדרי הבטחון. או ביתר דיוק: בהעדר־ביטחון. במשך אלף ושלוש מאות שנה, מאז ימי הגאונים ועד התחלת העליות החסידיים והפרושים, עבר השלטון עשרות פעמים מיד ליד, ובד"כ בצורה אלימה, שהשלכותיה הורגשו "יפה" באוכלוסיה המקומית.

ישבנו בצילן של מלכויות הביזנטים, המוסלמים, הצלבנים, הממלוכים ובסוף תחת העותומאנים. אולם המעברים השלטוניים האלו לא היו חד־פעמיים, אלא פעמים רבות עבר השלטון מהאחד לשני כגון מהמוסלמים לצלבנים, מהם שוב לידי המוסלמים וחוזר חלילה כמה פעמים.

יש והארץ עברה מהשליטה של עם אחד לעם שני, חמש פעמים בדור אחד. כך קרה שהצלבנים, ובראשם פרידריך השני, נטלו את ירושלים ב־4989 מידי המוסלמים, יורשיו של צאלה א־דין. התוארזימים כבשוה 5004 ועליהם התגברו המונגולים שאחרי שנתיים נוצחו ע"י הממלוכים שהתבססו במצרים, 5020.

יש אפוא להדגיש שלא רק מדובר במעבר משליט לשליט במסגרת בית מלכות אחד, אלא בהתעצמות בין בתי מלוכה שונים ויתרה מזאת, בין ראשי עם אחד לעם שני, כאשר כל עם מיצג תרבות השונה בתכלית השינוי מזאת של אויבו. בקיצור, אין מילים כדי לתאר את הסבל שעבר על כלל הישוב וכפרט על המיעוט הקטן שבידי הישוב היהודי, במהלך ובעקבות הכיבושים והמלחמות. התוצאה היתה ברורה. כמעט ולא נותר שריד ופליט לשארית ישראל.

הנהגה דוגמאות מספר: כאשר כבשו הביזנטים את ירושלים מידי הפרסים ששלטו בתקופה קצרה, 4374–4388, היה מרחץ דמים בתושבי ירושלים.

ושוב, כשנכבשה ירושלים ע"י הצלבנים, ד"א תתנ"ט, ובראשם גוטפריד־דה־בוואן, הושמדה כל האוכלוסיה היהודית בדם קר. וכך מובא באגרת מִבן התקופה ששהה באזור, שנתגלתה מ"הגניזה" הקאהירית: "ועלו הפראנקים והרגו כל מי שהיה בתוכה מישמעאל ומישראל ונאסרו מועטים שנותרו מן ההרוגים, ומהם מי שנפדה, ומהם מי שעדיין במאסרם עד עכשיו בכל קצוות הארץ"¹⁶.

כאשר התקרבו העותומאנים בשנת ה'א רע"ז לצפון הארץ, פגעו דוקא החילות הנסוגים, שעזבו את צפת, הממלוכים, ביהודים והותירו אותם ערומים כביום היוולדם.

השפלות וסבל תחת שלטון העותומאנים

ארבע מאות שנות שלטונם של העותומאנים, רע"ז – תרע"ז הביאו למשטר פחות או

15. לנתיבות ישראל, ח"א, ע' 117.

16. פורסם ע"י ש. גויטיין ומובא ב"בצלן של מלכויות" מאת מ. איש שלום, ע' 232.

שלטונו של דאהר בגליל תמה פגיעתם הרעה בזכות פעלו הנמרץ של השלטון: "כל הדרכים שהיו מסוכנים מאז ומקדם שלא היה אפשר ללכת בהם כי אם ע"י חבורת חמשים פרשים מזויינים מפחד האורבים והליסטים, ובזמן השייך, נחה, שקטה הארץ... כי הטיל אימה יתרה על אורבי דרך..."¹⁸

אך המושלים העותומאנים הסתפקו בגביית מיסים, הטלת תשלומים ונטילת שוחד, וכך סבלו בארץ גם במשך ארבע מאות השנים האלו משלטון שהפקיר את חייהם ורכושם של הנתינים. אף בתוך העיר, בין החומות, לא היתה כל הגנה בטוחה בפני שודדים וגנבים. כך ציינו כי לבית הכנסת הקטן מיסודו של ר' חיים עטר, בעל ה"אור החיים" הקדוש, היה יתרון גדול. הוא התנשא בקומה השניה ורק אחרי שעברו שתי חצרות נתאפשר להגיע למדרגות שהוליכו למקום התפילה, וכל זה היה חשוב לצרכי בטחון. "כי היא נעלמה מן העין ואין שטן ואין פגע רע."¹⁹

הקשיים בתכנון המסע והסכנה בדרכים

אף אם גמלה בלב ההחלטה הנועזת לעלות למרות הכל, היה צורך להתגבר על כמה בעיות יסודיות ערב היציאה.

לכד מן הצורך להכין סכום רציני להוצאות הדרך, היה גם הכרח לחשוב על דרכי מימון עבור התקופה הראשונה בארץ, עד שיוזכה להתפרנס בצורה סבירה. אף היה צריך לשקול באיזה סוג של מטבעות להעזר, כי ודאי היה ספק, למשל, אם היו המטבעות של מזרח אירופה בעלות ערך גם בארץ ישראל.

ומהכלל אל הפרט: מסופר על רמב"ן שהכין "עורף כספי" בעת עלייתו, על ידי קביעת קופות לגביה כספית עבור יושבי א"י, שתחילה נקראו קופות הרמב"ן, ואח"כ, במשך הדורות נקראו ע"ש ר' מאיר בעל הנס, רמבע"ן.²⁰

השל"ה באגרתו לקרוביו מספר על בעיית המטבעות אותם לקח אתו, ומציע לאלו שיבואו בעקבותיו להכין כפלים בכגדיהם ע"מ להסתיר את המטבעות לכל מקרה לא נעים. "זיתפרו אותם בכגדיהם".²¹ מהשל"ה שומעים גם על הקושי הנורא בפרידה מהמשפחה. ר' ישעי' הורוויץ אף נמנע מלגלות לבנו ר' שבתי – שיודע בעתיד כבעל "שפע טל" – את דבר עליתו. "כי כוונתו היתה להעלים ממני יציאתו, כי נפשי היתה קשורה בנפשו..."²² ה"אור החיים" הכין באיטליה קבוצה של נדבנים, שהתחייבו להחזיק את "מדרש כנסת ישראל", אותה ישיבה שהתכוין ר' חיים עטר ליסד בארץ.

18. זכרונות א"י מאת א. יערי, ע' 74.

19. אגרות א"י לא. יערי ע' 268 וע"ע העליות ממזרח וממערב י. ברמסון, ע' 104-105.

20. לחקר שמות וכינויים, לרב ראובן מרגליות, ע' כה.

21. אגרות א"י לא. יערי, ע' 215.

22. מהקדמת בנו ל"ווי עמודים" מודפס בסוף השל"ה.

דוגמא קלאסית לפעילות עוינת בים היא הסיפור על השבויים, ר' משה, ר' חנוך, ר' חושיאל ור' שמריה שנלקחו בשבי בסוף ימי הגאונים, ונמכרו בצפון אפריקה וספרד.²⁵ הרמב"ם רומז על הניסים שנעשו לו בדרכו לארץ, ועל רקע זה קבע את יום עלייתו כיום זכרון לו ולדורות שלאחוריו.²⁶ בתאור מרתק מספר רע"ב על מסעו הימי, ועל ספינתו שחישבה להישבר. דוקא בסוף הדרך, בסמוך לחוף אלכסנדריה היתה האניה בסכנה גדולה של טביעה, ובנס ניצל.²⁷ אף הדרך היבשתית היתה מסוכנת. בתאורו של ר' שלמה עדני, בעל "מלאכת שלמה", שעלה בזמנו של ר' יוסף קארו מתימן, הוא מציין כי בדרך מתה אמו.²⁸ מכל זה מובן מה שכתבו בעלי התוספות כי חיוב העליה לא"י "אינו נוהג בזמן הזה, דאיכא סכנת דרכים".²⁹ וקשה להתעלם מכך, גם כשיודעים שכשליש מאנשיו של ר' יהודה החסיד נטרווה בדרכם ארצה, כחמש מאות מתוך אלף וחמש מאות החסידים שכללה שיירתו ברגעי שיא. כך יש לבאר את כוונת מרן רע"י זצ"ל שמדבר על האונס מתוך המצב המעשי של הגלות, כי מבחינה מעשית היה קשה ביותר לעשות את הצעד הגדול של יציאה מהגלות אל חוף המבטחים של ארץ האבות.

מחבלי קליטה: בעית השיכון

במסגרת סקירתנו לא נוכל לעמוד על כל ההבטים של קליטת העולים וקשיי האחזותם בשלבים הראשונים. רק נצביע על כמה וכמה בעיות בולטות עמהן הצטרכו להתמודד. בעיות דור, פרנסה, תברואה ועוד עמדו בראש סולם הצרכים המידיים כפי שנפרט להלן. קושי יסודי היה נעוץ באיסור לבנות בתים חדשים, ואף אם התמוטט בית מאיזו סיבה, לא נתנה רשות לבנותו מחדש.³⁰ הפתרון לשיכון עבור העולה היה בד"כ בשכירת דירה מישמעאלים ואם נתמזל מזלו הצליח לשכור בית מיהודי, אך זה היה נדיר. כאשר שכר מהערבי היה ודאי יתרון למי שהספיק לודא כי הישמעאל "גוי שאינו מעליל עלילות".¹ בין אלו שהבינו שאין לארגן עליה לציבור ללא הכנת מגורים היה ר' יהודה החסיד. במשא ומתן מוקדם דאג לבניית ארבעים דירות לבני חברתו. מותו החטוף, חמשה ימים

26. מובא בסוף ספר חרדים לר"א אזקרי מצות התשובה, סוף פ"ג.

27. אגרות א"י ע' 113.

28. בהקדמתו ל"מלאכת שלמה" על המשנה.

29. כתובות ק"י ע"ב, ד"ה הוא אומר, אך עיין גם בספר מעפר קומי, לקדוש ר' צבי גלאט הי"ד, ע' מט-נא.

30. אגרות א"י 130.

31. אגרות א"י 268.

גם תלמידי הגר"א הכינו תשתית רחבה בתפוצות לסייע לפרושים שעלו, ובראשם ר' מנחם מנדל ור' ישראל משקלוב. מהראוי לציין שעליותיהם היו על פי חזון הגר"א ועל פי הדרכתו הישירה של ר' חיים מוולוז'ין שאף נשא בעול של ארגון התמיכה הכספית באזור ליטא.

באשר לבעיית המזון יש להצביע על שני צדדי העניין. כידוע, ארץ ישראל טובה ורחבה ומשופעת בכירות טובים. כל זה אמור בשנים כתיקונן. לא כן בימי גלותנו. רע"ב מספר בבואו לירושלים בשנת ה"א רמ"ח: "...ורבים מכני ישראל מתו ברעב, כי יום או יומיים לפני מותם שאלו לחם, ופורש אין להם, וממחרת היו נמצאים מתים בבתיהם. ורבים אכלו את עשב השדה... וגשאר פה היום רב אשכנזי לבדו... וששה חדשים עמד שלא טעם טעם לחם אלא משבת לשבת ומאכלו היה ראשי לפחות ופסולת של חרובין, לאחר שהוציאו מהם הדבש."³⁴ בשנות בצורת סבלו כולם ובראשם החדשים, אלה שבאו מעבר לים.

בתאוריהם של העולים נתקלים אנו גם בפרשיות של סבל רב בעקבות בצורת, שלעתים השפיעה במשך שנים על המצב בארץ. כך בימי ר' בצלאל אשכנזי בעל "השיטה המקובצת" אשר נדרש בזקנותו לצאת לחו"ל, בעקבות העוני המחריד בירושלים. גם תלמידי הגר"א מספרים על בצורת קשה שהעיקה על תושבי ירושלים. בעיה נוספת היתה מיעוט מקורות המים לשתייה, במיוחד בסוף ימי הקיץ. כך יש באגרתו של רא"ג מקיטוב לגיסו, הבעל שם טוב, תאור נוגע ללב על הכורות הריקים בירושלים שרק בתחיתותיהם נשאר עוד נוזל מזוהם.

ומכאן לבעיות התברואה: ברור שאותם בורות עם הרפש שנותר בקרקעיותיהם גרמו להתפרצות מחלות ומגיפות. ואמנם מקשר רע"ג מקיטוב בין המגיפה שפרצה בירושלים ובערים אחרות לבין העדר מים נקיים וראויים לשתייה. "מפני ששומים בסוף הקיץ מים מעופשים, שהמי גשמים מגיעים לתחתית הבור, שם הוא כל זהומת המים..."³⁵ בכלל יש להדגיש שרבים הם התאורים על מגיפות שפגעו באוכלוסיה בארץ. כך נזהר ר' חיים עטר בהגיעו לארץ מלנסוע ישר לירושלים כי נודע לו על מגיפה שפרצה שם, ולכן השתהה בעכו.

כידוע נפטר ר' משה חיים לוצאטו, הוא וכל משפחתו בגלל מגיפה שפרצה בעכו בשנת תק"ז. מהראוי להדגיש כי הרמח"ל מחבר מסילת הישרים הוציא לפועל את שאיפתו לעלות לא"י, אך כאמור, זכה לישוב כאן רק זמן קצר.

אין להתפלא אפוא שרבים רבים מהעולים נפלו למשכב, חלקם אף בימים הראשונים לעליתם, כמו ר' יהודה החסיד. וכך מספר ר' ישראל משקלוב שרבים מבני משפחתו מתו ממגפות, זה אחר זה. יש לקבוע כי רבים מהעולים נפטרו אף בגיל העמידה, בסביבות הארבעים, זמן סמוך לעליתם: האר"י ז"ל, ר' חיים עטר ועוד.

34. אגרות א"י לא. יערי, ע' 131-132.

35. אגרות א"י, ע' 282.

ללא שיטות חריגות אלו ידע כל ת"ח שעם עלייתו ארצה נסתם הגולל על האפשרות להדפיס את קונטרסיו ההלכתיים והמדרשיים. ושוב, גם בכך היתה "מסירות נפש" אם בכל זאת החליט לעלות, כשהוכיח שלמרות הכל עליתו חשובה לו מכל חישוב אחר, חומרי ואף רוחני.

למרות ש"ניטלה מאתנו כל עיקר האפשרות לקיומה של מצוה חמורה זו בשלמותה"³⁷, קלטו גדולי הדורות את הקולות הפנימיים הקוראים לציון, והתגברו על המכשולים הרבים. אין לך דור שלא עלו מראשיו לארץ חמדה, התגברו על המעכבים את עלייתם, עשו את דרך התלאות בים וביבשה והצליחו להאחו בארץ. במסירות נפשם שמרו על הקשר החי, הרוחני והמעשי בין ארץ הקודש לבין התפוצות. אמנם "נתרחקנו מעל אדמתנו", אך בכוחות עליונים נשתמרה הזיקה, עד אשר "בפקודת מסכביהסיבות ב"ה הלכו ונסתלקו המחסומים ונתבטלו המחיצות, שהיו בינינו לבין ארצנו" עד אשר "זכינו במפלאות ד' ומשפט צדקו, לכל שכלולו של קץ הגלות שלפי חז"ל (סנהדרין צח)".³⁸

37. לנתיבות ישראל, א, למרן רצ"י זצ"ל, ע' 177.

38. שם, ע' 118.